

Edvard Bull: Arbejdermiljø under det industrielle gennembrudd. Utgitt av Norsk Folkemuseum. Oslo 1958. 412 sider.

Det er allerede et omfattende værk, der er udført af den norske historiker Edvard Bull den Yngre (f. 1914) — som ikke må forveksles med den afdøde professor ved Oslo Universitet Edvard Bull den Ældre (1881—1932). Takket være den Yngres indsats foreligger den norske arbejderklasses historie nu til dels bedre oplyst end den danske, skønt man i Danmark både på Instituttet for Historie og Samfundsøkonomi og på Nationalmusæet har dyrket studiet gennem en årrække.

Edvard Bull har i tidens løb været beskæftiget på forskellig vis, men er nu knyttet til Norsk Folkemuseum på Bygdø ved Oslo og leder her indsamlingen af arbejdererindringer. Hans interesse for arbejderne historie går tilbage til hans tidlige ungdom. Med undtagelse af beretningen om historikermødet på Lillehammer 1948 og den kvikke gymnasielærebog »Nordmenn før oss« (1948) handler alle hans skrifter om arbejderforhold; mest bemærkelsesværdig er måske »Arbejderklassen i norsk historie« (1947), men den nu udkomne bog »Arbejdermiljø« er lige så vægtig.

Bogen forfølger to formål, dels at give en skildring af det miljø, der nævnes i titlen, dels at søge klarhed over, hvad værdi de indsamlede arbejdererindringer har for historikere.

Til belysning af miljøet giver Edv. Bull en skildring af arbejderne kår i tre forskellige industristrøg, nemlig i Fredrikshald (Halden), Fredrikstad og Sarpsborg, alle tre beliggende i Smålenenes amt i det sydøstligste Norge. Disse lokaliteter er valgt, fordi landskabet her er det mest industrialiserede i Norge, og fordi den industrielle tradition her går længst tilbage.

Der er næsten tale om et stykke lokalhistorie, og som sådan byder bogen på svært hyggelig læsning. For hver af de tre byer med omegn gives en skildring af industrivirksomhedernes art og omfang, af deres ledelse, af arbejderne løn, boligforhold, mad, klæder, af deres drukkenskab og afholdsbevægelser, af konjunkturer og arbejdsløshed, af patriarkalske forhold (i Norge kaldet paternalisme), af fagforeninger, liberale og socialistiske strømninger og af arbejderklassens indflydelse på stortingsvalgene, alt i perioden fra omkring 1870 og indtil 1914.

Grundlaget for den ældre norske industri var skovene. Dens materiale var tømmeret. Bogens miljø omfatter derfor tømmerfløtere, savbrugsarbejdere, høvleriarbejdere, plads- og havnearbejdere — længere fremefter arbejdere i cellulose-, sulfite- og papirfabrikker.

Bull har i forvejen udgivet de to første bind af en serie erindringer »Arbejdsfolk fortæller« (1953—55), hvoraf det første bind indeholder erindringer fra papirindustrien, det andet fra savbrug og høvlerier. For at sætte dette materiale i kritisk belysning har han nu søgt oplysninger fra en række andre kilder, såsom de lokale aviser, medicinalindberetningerne og den offentlige statistik, især folketællingerne og industritællingerne. Der er ikke sparet på besværet med at foretage optællinger efter grundmaterialet.

Forholdene var ret forskellige i de tre omtalte byer. Mest gammeltdags tog de sig ud i Fredrikshald. Heromkring lå fra gammel tid en række savbrug, hvis ejere bestandig havde dannet en tætsluttet kreds. I 1854 ophævedes savbrugsprivilegierne, og 1859 gik ejerne sammen i et enkelt firma, kaldet »Saugbrugsforeningen«, der også drev høvleri og siden træsliberi. Ledelsen var her forholdsvis patriarkalsk. Søn fulgte far i bestillingen, og de tilvandrede arbejdere spillede ikke så stor rolle. Der blev sørget for billige arbejderboliger med tilbehør af kartoffeljord og grisehus. Arbejderne havde det vel småt, men led ikke nød. Særlig boligerne blev i tidens løb bedre. Ved periodens begyndelse var det almindeligt, at to boliger delte et køkken, og i øvrigt rådede hver familie kun over et rum. Ved slutningen havde mange arbejdere eget hus med to eller flere rum og køkken for sig selv. I perioden 1875—1905 var reallønnen kun svagt stigende; først derefter steg dens kurver stærkt.

Mere nybrud spores i Fredrikstad. Her var ingen større tradition, men i 1860'erne groede dampsavværker og høvlerier op under ledelse af byens »grosserere«. Man fik derfor brug for ny arbejdskraft, og en betydelig tilvandring fandt sted, bl. a. fra Sverige. Under højkonjunkturen i begyndelsen af 70'erne dyngedes arbejderne sammen i de forhåndenværende boliger, og børnearbejdet spillede en stor rolle. Det er en interessant bemærkning, at børnearbejdets tilbagegang henimod 1880 formentlig skyldes krisen. Arbejderne var her i hårde vintre mindre sikret end i Fredrikshald og måtte undertiden gribe til skovhugst og sildefiskeri for at klare sig; men det skete, at de kom i nød. Drikkeri, slagsmål og prostitution trivedes bedre end i Fredrikshald, men modvirkedes dog meget af afholds- og missionsbevægelser, og boligstandarden forbedredes i tidens løb meget.

I Sarpsborg var der i endnu højere grad end i Fredrikstad tale om en nygrundlægning af virksomheder, og her blev forholdene stærkt bestemt af de to store foretagender Hafslund og Borregård, der var Norges største industribedrifter. Deres herskab boede slet ikke i byen, og den daglige ledelse var overladt til disponenter. Her blev kapitalismen derfor renest kultiveret. I den

første periode var der mellem den tilvandrede arbejdskraft mange unge, og kårerne blev ret ulige for gifte og ugifte. I visse kredse var det i 1860'erne så fattigt, at smør på brødet hørte til sjældenhederne, og 1861 konstateredes 52 tilfælde af skørbug. Arbejdsreglementer og disciplinærstraffe spillede her en større rolle end i de to andre byer.

Efter at have skildret det strengt materielle grundlag for arbejdernes tilværelse, går Edv. Bull nu ikke stærkt ind på det immaterielle, indlader sig f. eks. ikke videre med et sådant fænomen som folkeoplysningen; men han søger dog at finde ud af, hvad arbejderne tænkte om deres arbejdsgivere, siger derimod så godt som intet om det omvendte, hvad arbejdsgiverne tænkte om arbejderne.

Han deler arbejderne mellem dem, der accepterede forholdene, og dem, der protesterede, og finder kriteriet herfor i deres stemmeafgivning ved valgene til stortinget. Han kaster i den forbindelse et øje på fagorganisationernes opkomst og socialismens udbredelse. Begge dele var tydeligt senere på færde end i Danmark. For Fredrikstad ser det ud til, at socialismen trivedes bedst, hvor arbejderne drak mest, men meget drikkeri fremkaldte en stærk afholdsbevægelse, og denne blev en fødselshjælper for arbejderbevægelsen. Først i det 20. århundrede spiller den politiske arbejderbevægelse en afgørende rolle. Gennem den længste del af den afhandlede periode stod hovedmodsatningen mellem Højre og Venstre, og Bull gør her den iagttagelse, at arbejderne i Fredrikshald og Fredrikstad til efter århundredskiftet stemte på Højre, og selv i Sarpsborg fik Venstre først flertal år 1900. Da der også i en årrække før den tid var hemmelig afstemning, må man gå ud fra, at arbejderne virkelig var overbevist om, at Højre bedst varetog deres interesser. Endnu i det 20. århundrede oplevede fagforeningerne og socialdemokratiet slemme tilbageslag, og det var egentlig ikke før under den første verdenskrig, arbejderne varigt gik over til arbejderpartierne. Konstateringen heraf er måske lige så vigtig, som at skildringen ved at indlade sig med tre forskellige miljøer kraftigt understreger, at arbejdernes kår ikke var ens overalt.

Hermed er langt fra sagt alt, hvad der kan læses ud af den interessante bog. Undervejs omtales modsætninger mellem svenskere og nordmænd, drikkeskikke, sparepropaganda, strejker, fabrikspigernes motiver til at arbejde i industrien og meget andet.

For så vidt er alt såre godt. Derimod kan der nok rejses nogen diskussion om undersøgelsen af arbejdererindringeres værdi, det andet formål med bogen. Sagt i almindelighed kan man godt gå ud fra, at erindringer er forholdsvis dårlige kilder. I alt fald til

den nyeste historie findes der så mange samtidige kilder, at de fleste forhold oplyses derved, og man kan nok undre sig over, at såvel Bygdømusæet som det danske Nationalmuseum gør så meget ud af indsamlingen af erindringer.

Nu skal Edv. Bull ingenlunde anklages for at være nogen blind ugle. Tværtimod viser hans omtale i bogens indledning og slutning af kildernes karakter, at han fuldt ud er klar over problemet, og det kan anbefales alle videnskabeligt indstillede historikere at læse disse afsnit.

»Arbejderminderne giver en hel del», hedder det i forbindelse med spørgsmålet om arbejdernes opfattelse af situationen, »men det er uhyre vanskeligt at bruge dem, sådan at resultaterne kan blive pålidelige. Det er snart sjældent, at folk er i stand til at huske og beskrive deres egne meninger og følelser efter mange års forløb. Direkte udtalelser om sligt er derfor et tvivlsomt materiale at bygge på».

Alligevel er det et spørgsmål, om Bull ikke i sit forsvar for at inddrage erindringerne blandt de historiske kilder går for vidt. Antallet af foreliggende erindringsoptegnelser er ret begrænset, og om mange enkeltforhold er det kun få af dem, der ytrer sig. Rigtig nok gives der visse ting, som det ved hjælp af samtidige kilder er svært at komme efter. Edv. Bull har ret i, at en bemærkning fra erindringerne kan bidrage til at give det historiske skelet kød på kroppen. Men når han går så vidt som til i enkelte tilfælde at lave statistik på de foreliggende oplysninger fra erindringerne, synes grænsen dog nået. Hans tal er her i reglen meget små, og det er ikke tilladeligt at slutte noget videre af dem. Erindringerne egner sig bedst til at afgive enkeltteksempler, og det er et spørgsmål, om man ikke ved at gennemgå samtidige kilder kan få lige så illustrerende og meget sikrere eksempler.

Edv. Bull beklager sig med rette over »l'embarras de richesse», når talen er om kilder til moderne historie, og han hævder, at man må holde sig til de kilder, som er let tilgængelige, som indeholder forholdsvis mange oplysninger, og som eksisterer for alle eller de fleste områder inden for det emne, man studerer; men han har næppe lov at »koncentrere avislæsningen til årene omkring top- og bundpunkterne på konjunkturerne og til månederne foran stortingsvalgene».

Hvordan finder man ud af, hvor top- og bundpunkterne er? Man må have det hele med, hvis man skal have et pålideligt indtryk af konjunktursvingningerne, fordi de har en så overordentlig indflydelse på arbejdsforholdene, først og fremmest på arbejdsløshedens omfang. Og når forfatteren i det foreliggende tilfælde ind-

rømmer, at han har forbigået bedriftsarkiverne, ja, så står man helt uforstående, for de indeholder dog sikkert mange oplysninger om emnet. Hvis de da ellers er bevaret.

Det bedste, som anføres til forsvar for arbejdererindringerne er nok, at de i givet fald kan korrigere samtidige kilder eller hindre misforståelse af dem. Herpå giver Edv. Bull eksempler. Det er selvfølgelig beroligende, at erindringernes oplysninger om boligerne stemmer med den samtidige statistiks; men her giver erindringerne også et forholdsvis stort antal udtalelser.

Foreløbig må resultatet være, at erindringerne må bruges af historikere med yderste forsigtighed.

Georg Nørregård.

Erik Amburger: Die Familie Marselis. Studien zur russischen Wirtschaftsgeschichte (Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen, Reihe I. Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens herausgegeben vom Institut für kontinentale Agrar- und Wirtschaftsforschung der Justus Liebig-Universität Giessen, Band 4). Giessen, 1957. 224 Sider. + 2 kortbilag.

»Hvis han for at gavne sin handel måtte sejle gennem helvede, vilde han gøre det selv med risikoen for at svide sine sejl derved«. Apokryft eller ej, falder dette let svovlduftende motto, der forbindes med flere af det 17. århundredes mest pågående Hollandske købmandsskikkelser og bl. a. netop er brugt i en sammenhæng, hvor medlemmer af slægten Marselis er impliceret, uvilkårlig i tankerne, når man betragter dette handelsdynastis kometagtige bane i årtierne omkring det 17. århundredes midte og søger at forstå, hvilken hensynsløs udfoldelse af målbevidst energi og forretningsduelighed, der ligger bag denne opstigning. Ved århundredets begyndelse var dets grundlægger, Gabriel d. æ., en ung Nederlandsk købmand, der som adskillige andre fra de Spanske Nederlande bortdragne protestanter fandt vej til Elbområdet og bosatte sig i Hamborg, hvor han i de første år ingenlunde synes at have indtaget nogen fremtrædende stilling i den Nederlandske koloni, til hvis reformerte del han hørte. Ved sin død i 1643 kunde han til sine børn og til svigersønnen Albert Baltser Berns videregive et af Nordeuropas største handelshuse, til hvis opbygning og udvidelse disse da allerede i en række år selv havde medvirket. Dets direkte virkeområde omfattede da det meste af Europa fra Middelhavet i syd og den Iberiske halvø